

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Lichaam, eer en recht in middeleeuws Friesland : een studie naar de Oudfrieze boeteregisters

Nijdam, J.A.

Citation

Nijdam, J. A. (2008, October 2). *Lichaam, eer en recht in middeleeuws Friesland : een studie naar de Oudfrieze boeteregisters*. *Middeleeuwse studies en bronnen*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/13139>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/13139>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Lichaam, eer en recht in middeleeuws Friesland

‘Now then, Piglet, let’s go home.’
‘But, Pooh,’ cried Piglet, all excited, ‘do you know the way?’
‘No,’ said Pooh. ‘But there are twelve pots of honey in my cupboard, and they’ve been calling to me for hours. I couldn’t hear them properly before because Rabbit *would* talk, but if nobody says anything except those twelve pots, I *think*, Piglet, I shall know where they’re coming from. Come on.’

[A.A. Milne, *The House at Pooh Corner* (Londen 1928).]

Middeleeuwse Studies en Bronnen CXIV

FA nr. 1022A

De uitgave van dit boek werd mogelijk gemaakt dankzij een bijdrage van
Stichting Woudsend Anno 1816, Dhr. J. Yntema (Fryske Krite Bussum),
Ottema-Kingma Stichting, Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds

Afbeelding op het omslag:
Wondenman (Wellcome Library, Londen)
Kampvechters in kerk van Westerwijtwerd (Foto Regnerus Steensma)
(zie ook afbeeldingen 15 en 22 in dit boek)

Dit proefschrift heeft geen eigen ISBN.
Het ISBN van de handelsuitgave is
978-90-8704-051-2.

© 2008 Han Nijdam & Uitgeverij Verloren
Postbus 1741, 1200 BS Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp Robert Koopman, Hilversum
Druk Wilco, Amersfoort
Bindwerk Van Waarden, Zaandam

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Lichaam, eer en recht
in middeleeuws Friesland
Een studie naar de Oudfrieze boeteregisters

PROEFSCHRIFT

Proefschrift
ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof.mr. P.F. van der Heijden,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op donderdag 2 oktober 2008
klokke 13.45 uur

door

JOHANNES ADRIANUS NIJDAM
geboren te Amsterdam
in 1969

Promotiecommissie

Promotor: Prof.dr. J.A. Mol

Medepromotor: Prof.dr. J.G.A. Bazelmans (RACM, Vrije Universiteit Amsterdam)

Referent: Prof.dr. H.H. Munske (Friedrich-Alexander-Universiteit Erlangen-Nürnberg)

Leden: Prof.dr. W.P. Blockmans, Prof.dr. H.F.J. Horstmanshoff

Inhoudsopgave

I	LICHAAM, EER EN RECHT	11
	Inleiding	13
1	Lichaam, eer en recht	13
2	Boeteregisters en het menselijk lichaam in middeleeuws Friesland	15
3	Het Oudfrieese corpus en andere relevante bronnen	21
4	De opbouw van dit boek	25
1	Lichaam en cultuur	27
1	Metaforen en cognitieve modellen	27
2	Antropologen kijken naar het lichaam en vinden er verschillende	32
3	Het fysieke lichaam: taxonomie en partonomie	36
4	Het sociale lichaam: schema's voor de wereld	41
4.1	Lichaam en kosmos: het Galenische systeem en de <i>humores</i>	42
4.2	Lichaam en land	45
4.3	Lichaam en huis	47
5	Het politieke lichaam: <i>personhood</i>	48
2	Compensatie en de Oudfrieese boeteregisters	53
1	Compensatie	53
1.1	Eer, wraak, vete en compensatie	53
1.2	Smartengeld en letselschadelijsten	62
2	Wondlijsten en boeteregisters in de Friese landen	67
2.1	De <i>Lex Frisionum</i>	67
2.2	De Oudfrieese boeteregisters	70
2.3	Overeenkomsten en verschillen tussen <i>Lex Frisionum</i> en boeteregisters	74
3	Continuïteit en universalia	80
4	De tekstuele overlevering van de boeteregisters	84
4.1	De Oudoostfrieese tekstoverlevering	85
4.2	De Oudwestfrieese tekstoverlevering	88
5	De code kraken: structuren, clusters, ontleningen, compensatiebedragen	92
6	De inbedding van de boeteregisters in het Oudfrieese tekstcorpus	99
7	De bestudering van de boeteregisters	101
8	Conclusie	105

3	Middeleeuws Friesland: vrijheid, vete en recht	107
1	Vrijheid, vete en recht	107
2	De Friese Vrijheid: feit en fictie	107
2.1	Feit	107
2.2	Fictie: de legitimatie van vrijheid, recht en vete	113
3	Competitie om eer in een eer-economie	120
4	Vete	125
4.1	Bloedvete of adelsvete?	125
4.2	De aanleiding tot een vete	127
4.2.1	De dood van Einar (<i>Hrafnkels saga</i> I)	127
4.2.2	Het gedroogde lijk	131
4.3	Het Weergeld	133
4.3.1	Het aanbieden van het weergeld	133
4.3.2	De opbouw en de betaling van het weergeld	135
4.4	Het begin van een vete: het opzeggen van de vrede	136
4.5	De <i>ofledene</i> of borgstelling	137
4.6	Twee voorbeelden van vetes	139
4.6.1	Een Westerlauwerse vete (ca. 1450-1480)	139
4.6.2	De Oosterlauwerse Menaldavete (ca. 1280-1295)	140
4.7	Verzoening	145
5	Recht	149
5.1	De omstandigheden van het vergrijp	151
5.2	De dingprocedure	154
5.2.1	Het aanbrengen van een zaak	154
5.2.2	Vertegenwoordiging op het gerecht (<i>Hrafnkels saga</i> II)	155
5.2.3	Het proces	157
5.2.4	Het gerechtsregister (<i>skrift</i>) en de spelregels van de boeteregisters	158
5.2.5	De <i>skrivere</i>	163
5.2.6	Bewijsvoering	165
5.2.7	Het Godsoordeel	169
5.3	Het vonnis en het betalen van de compensatie	171
5.4	De executie van het vonnis (<i>Hrafnkels saga</i> III)	172
6	Conclusie: vrijheid, vete en recht	173
4	Het fysieke lichaam: anatomie en verwondingen in de boeteregisters	177
1	Het menselijk lichaam in het Oudfries	177
1.1	Het fysieke lichaam volgens de boeteregisters	177
1.2	Twee kleine Oudfriese teksten over het menselijk lichaam: de <i>fia-eth</i> en de <i>Oudfriese embryologie</i>	178
2	De menselijke anatomie in de boeteregisters	182
2.1	Het gehele lichaam	182
2.2	Hoofd	183
2.3	Romp	186
2.4	Arm	188

2.5	Hand	189
2.6	Been	189
2.7	Voet	190
2.8	Termen die buiten de partonomie vallen	190
3	Verwondingen in de boeteregisters	194
3.1	Rake klappen	196
3.2	Bloedende wonden en maatwonden	199
3.3	Snijwonden	202
3.4	Diepe en penetrerende wonden	203
3.5	Beschadigingen aan botten en gewrichten	204
3.6	Amputatie, verlamming en andere uitvalsverschijnselen	206
3.7	Speciale omstandigheden	209
4	De rol van de arts: medische kennis in middeleeuws Friesland	210
5	Schema's van het fysieke lichaam	217
5.1	Het middenrif als horizontale as	217
5.2	De zes ledematen	219
5.3	De hand	220
5.4	Het gebit	224
6	Conclusie	225
5	Het sociale lichaam: het lichaam als kaart voor de werkelijkheid	227
1	Het sociale lichaam	227
2	Lichaam en kosmos	227
2.1	Antropogenese	227
2.2	Het land	235
2.3	Het lichaam als land in de boeteregisters	238
2.4	Het lichaam als land in het Oudfriese corpus	239
3	Lichaam en huis	243
3.1	Het huis	243
3.2	Huisvredebreuk	246
3.3	Het lichaam als huis	248
4	Schema's van het sociale lichaam	250
4.1	Het naakte lichaam	250
4.2	De hals	253
4.3	Zes handen en zes ledematen	254
4.4	Een verhit gemoed en een koel verstand	258
5	Een functionerend lichaam	260
5.1	Definities van een functionerend lichaam	261
5.2	De invaliderende gevolgen van een verwonding aan rug, onderlijf en <i>walduwaxe</i>	265
5.2.1	De elf <i>wendan</i>	267
5.2.2	De ontwikkeling van het complex <i>walduwaxe/buklamethe</i> in het <i>Emsingoër Boeteregister</i>	270
6	Beschadiging van ongeboren kinderen en het vermogen tot voortplanting	272
6.1	Het ongeboren kind	272

6.2	De voortplantingsorganen van de man	275
6.3	De voortplantingsorganen van de vrouw	277
7	Conclusie	279
6	Het politieke lichaam: lichaam, eer en recht	281
1	Het politieke lichaam	281
1.1	Naar een model van het politieke lichaam	281
1.2	Twee centrale concepten: <i>mund</i> en <i>were</i>	283
1.3	Recht	284
1.4	Nogmaals eer	287
2	De Vrije Fries	289
2.1	Halsketting en haardracht	290
2.2	Krijgerscultuur	294
2.3	De angst voor gezichtsverlies	301
3	De vrouw	303
4	De levende have	307
5	Dienstlieden en overige gezinsleden	309
6	Een belichaamd model van eer	311
6.1	Een ruimtelijke interpretatie: grenzen	311
6.2	Compensatie en constituenten	313
6.3	Een lichamelijke interpretatie: eer belichaamd	319
7	Conclusie	320
7	Conclusie: lichamen in middeleeuws Friesland	322
1	Lichaam, geweld, eer en compensatiesystemen	322
2	Lichaams- en mensbeeld in middeleeuws Friesland	325
	Nawoord	330
	Summary	332
I	Body, honour, and law	332
II	Analysis of the Old Frisian Compensation Tariffs	339
	Appendices bij deel I	343
Appendix 1	Overzicht van het Oudfriese corpus	343
Appendix 2	Overzicht van de wondlijsten in de <i>Lex Frisionum</i>	349
	Verantwoording van de afbeeldingen	352
	Afkortingen	353
	Bronnen en literatuur	354
	Glossarium	371
	Register	383

II ANALYSE VAN DE OUDFRIESE BOETEREGISTERS (OP CD)

Inleiding bij deel II	407
8 De Oudoostfrie boeteregers	409
1 Het <i>Algemene Boeteregister</i>	409
1.1 Het <i>Algemene Boeteregister</i> : overlevering en eerder onderzoek	409
1.2 De Hunsingoër redactie	411
1.3 De Riustringer redacties (Oudfries en Nederduits)	415
1.4 De Emsingoër redactie	420
1.5 De Latijnse redactie	421
1.6 Een reconstructie	423
2 Het <i>Riustringer Boeteregister</i>	430
2.1 Het <i>Riustringer Boeteregister</i>	430
2.2 De structuur van het <i>Riustringer Boeteregister</i>	431
2.3 Muntsoorten	433
2.4 Ontleningen aan het <i>Algemeen Boeteregister</i>	434
2.5 De (chronologische) opbouw van het <i>Riustringer Boeteregister</i>	436
2.6 Conclusie	438
3 Het <i>Hunsingoër Boeteregister</i>	440
3.1 Het <i>Hunsingoër Boeteregister</i> en de Hunsingoër codices	440
3.2 De relatie tussen BH1 en BH3	442
3.3 De datering van het <i>Hunsingoër Boeteregister</i> : de Godsvrede	446
3.4 De relatie met andere Oudoostfrie boeteregers	448
3.5 Conclusie: toch een boeteregister?	449
4 Het <i>Brokmer Boeteregister</i>	451
4.1 De <i>Brokmerbrief</i> en het <i>Brokmer Boeteregister</i>	451
4.2 Het <i>Brokmer Boeteregister</i>	452
5 Het <i>Emsingoër Boeteregister</i>	454
5.1 Het <i>Emsingoër Boeteregister</i>	454
5.2 Verdwaalde boetebepalingen in de Emsingoër handschriften	455
5.3 De redactie in Emsingoër 1	456
5.4 De redactie in Emsingoër 2	459
5.5 De redactie in Emsingoër 3	462
5.6 De relatie met de overige Oudoostfrie boeteregers	465
5.7 De relatie met de Oudwestfrie boeteregers	466
5.8 Conclusie: de ontwikkeling van het <i>Emsingoër Boeteregister</i>	466
6 Het <i>Boeteregister van Kampa Jeldric</i>	471
6.1 Het <i>Boeteregister van Kampa Jeldric</i> : een unieke tekst	471
6.2 De relatie met het <i>Algemene Boeteregister</i>	472
7 Het <i>Fivelgoër Boeteregister</i>	480
8 Conclusie: de Oudoostfrie boeteregers	484
9 De Oudwestfrie boeteregers	485
1 De indeling en overlevering van de Oudwestfrie boeteregers	485

2	Groep A (Oostergo)	491
2.1	Groep A: de traditie van Oostergo	491
2.2	Het <i>Boeteregister van Leeuwarderadeel</i> en het <i>Boeteregister van Ferwerderadeel en Dongeradeel</i>	492
2.3	Het <i>Boeteregister van de grandscriwer</i>	496
3	Groep B (Wymbritseradeel)	498
3.1	Groep B: de traditie van Wymbritseradeel	498
3.2	Het <i>Boeteregister van Dongeradeel</i> , het <i>Boeteregister van Wymbritseradeel</i> en het <i>Boeteregister van de Hemmen</i>	500
3.3	Kleine tekstjes op drift: het <i>Interregionale Boeteregister Van Walddethum</i> en <i>Thit sint tha latha</i>	502
3.4	Het <i>Interregionale Boeteregister</i>	504
4	Groep C (Franekeradeel)	509
4.1	Het <i>Boeteregister van Wonseradeel en de Vijf Delen</i> , de <i>Bireknada Bota</i> en hun onderlinge relatie	509
4.2	Een pan-Westerlauwerse verzameling?	512
5	Groep D (Wonseradeel)	518
5.1	Het boeteregister van Wonseradeel	518
5.2	Het <i>Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel</i>	518
5.3	De oudere fase van het <i>Westerlauwers Boeteregister</i> : de Oudfriese en de Nederduitse redactie	520
5.4	De latere ontwikkeling van het <i>Westerlauwers Boeteregister</i> in de Oudfriese redactie	520
6	De ontleningen aan het <i>Algemene Boeteregister</i> en andere Oudoostfriese boeteregisters	524
7	Conclusie	527
	Appendices bij deel II	529
	Appendix 3 Kritische edities van enkele Oudfriese boeteregisters	529
1	De Latijnse redactie van het <i>Algemene Boeteregister</i> (H2 XIX)	529
2	De Nederduitse redactie van het <i>Algemene Boeteregister</i>	533
3	Fragment van het <i>Riustringer Boeteregister</i> (R4)	536
4	<i>Riustringer lijst van muntwaarden en compensaties</i> (R3)	538
5	Het <i>Boeteregister van Leeuwarderadeel</i> (U XXV) (groep A)	539
6	Het <i>Boeteregister van de grandscriwer</i> (U XXV, 135-177) (groep A)	545
7	Het <i>Boeteregister van Dongeradeel</i> (U XXVI) (groep B)	547
8	Het <i>Boeteregister van Wymbritseradeel</i> (U XXVIII) (groep B)	551
9	Het <i>Interregionaal Boeteregister</i> (U XVIII) (groep B)	554
10	De <i>Bireknade Bota</i> (D XIV) (groep C)	555
11	Het <i>Boeteregister van Franekeradeel en Wonseradeel</i> (U XXVII) (groep D)	567